

Ἐκκλησία καὶ Θεία Λειτουργία

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΚΑΙΣΑΡΙΑΝΗΣ,
ΒΥΡΩΝΟΣ ΚΑΙ ΥΜΗΤΤΟΥ ΔΑΝΙΗΛ

1. Ἡ σύναξη γιὰ τὴ Θ. Λειτουργία ὡς ἔκφραση κοινωνίας

Στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, μέσα ἀπὸ τὴ Θ. Λειτουργία ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ προσκαλεῖται στὴν εὐχαριστιακὴ τράπεζα. Ἀπὸ τὶς ἀρχαιότερες μαρτυρίες διαπιστώνουμε ὅτι ἡ Λειτουργία εἶναι συλλογικὴ πράξη, ἔργο τῶν πολλῶν, ποὺ ἐκφράζει συγχρόνως τὴν ἐνότητα τῶν πολλῶν, δηλαδή τὴν κοινωνία μεταξὺ τους. Αὐτὸς ὁ συλλογικὸς χαρακτήρας διαφαίνεται ἤδη ἀπὸ τὴν πρώτη Θ. Εὐχαριστία κατὰ τὸ Μυστικὸ Δεῖπνο: ὄχι μόνο διότι παρίστανται οἱ Ἀπόστολοι, γεγονός στοῦ ὁποῖο ὀφείλεται ὁ πληθυντικὸς ἀριθμὸς τῶν περισσοτέρων ρημάτων στὶς τέσσερις διηγήσεις τῆς Καινῆς Διαθήκης περὶ τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου¹, ἀλλὰ καὶ διότι ὁ Χριστὸς τονίζει ὅτι ἡ πράξη αὐτὴ ἀπευθύνεται σὲ πολλούς (τὸ αἶμά μου τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον). Γι' αὐτό, ἡ συλλογικὴ πράξη ποὺ συνέστησε ὁ Χριστὸς κατὰ τὸ Μυστικὸ Δεῖπνο μεταβιβάζεται ἀπὸ τοὺς Ἀποστόλους στοῦ πληθὸς (στοῦ σύνολο) τῶν πιστῶν, ὅπως γράφει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος πρὸς τοὺς Κορινθίους².

Σὲ ἄλλες μαρτυρίες τῆς Καινῆς Διαθήκης παρατηροῦμε ὅτι, ὅταν χρησιμοποιεῖται ὁ ὄρος «συναγωγὴ» ἢ «ἐπισυναγωγὴ» περὶ τῆς συγκεντρώσεως τῶν Χριστιανῶν σὲ κάποιο χώρ³, δηλώνεται ταυτοχρόνως καὶ ἡ ἐνότητα τῶν συνηγμένων. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι στὶς *Πράξεις τῶν Ἀποστόλων* ἡ Λειτουργία χαρακτηρίζεται ὡς «σύναξη στὸν ἴδιο τόπο» (2,44). Ἡ σύναξη αὐτὴ γινόταν *ὁμοθυμαδόν* («μὲ ὁμοψυχία»⁴). Ὁ ὄρος αὐτὸς ἀναφέρεται ἀφ' ἑνὸς στὴν ψυ-

1. Μτ. 26, 26-28· Μκ. 14, 22-24· Λκ. 22, 19-20· Α' Κορ. 11, 23-26.

2. Ἐγὼ γὰρ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ Κυρίου ὃ καὶ παρέδωκα ὑμῖν (Α' Κορ. 10, 13).

3. Ἰακ. 2,2· Ἐβρ. 10, 25.

4. Πρ. 2, 46.

χική προϋπόθεση τῆς συνάξεως (συνάζονταν ὅλοι μὲ τὴν ἴδια πίστη), ἀφ' ἑτέρου δὲ στὸ ἀποτέλεσμα τῆς εὐχαριστιακῆς συνάξεως (μέσα στὴ Λειτουργία γίνονταν ὅλοι ἓνα σῶμα).

Αὐτὴ τὴν προϋπόθεση τονίζει στὰ τέλη τοῦ 1ου μ.Χ. αἰ. ὁ Κλήμης, ἐπίσκοπος Ρώμης, ὅταν γράφει ὅτι οἱ Χριστιανοὶ «συνάζονται» γιὰ τὴ Λειτουργία «στὸν ἴδιο τόπο καὶ μὲ ὁμόνοια συνειδήσεως»⁵, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν 2ο μ.Χ. αἰ. ὁ Ἰγνάτιος, ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας, ὅταν συνιστᾷ στοὺς Χριστιανοὺς νὰ «συνάζονται» γιὰ τὴ Λειτουργία «μὲ τὴν ἴδια πίστη» καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ⁶, μὲ «μία προσευχή, μία δέηση, ἓνα νοῦ, μία ἐλπίδα μέσα στὴν ἀγάπη καὶ στὴν ἀγνή χαρὰ»⁷. Ἡ κοινὴ αὐτὴ προσευχή, προσθέτει ὁ Ἰγνάτιος, «ἀνεβαίνει πρὸς τὸ Θεὸ μὲ συμφωνία», δηλαδή μὲ ἁρμονία, πὺν πηγάζει ἀπὸ τὴν ὁμόνοια τῆς πίστεως⁸. Τὴν ἴδια ἐποχὴ, ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυρας Ἰουστίνος περιγράφει τὸ γεγονός τῆς κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς Κυριακῆς «συναθροίσεως στὸν ἴδιο τόπο» ὄλων τῶν Χριστιανῶν, ὥστε νὰ τελέσουν τὴ Θεία Εὐχαριστία⁹.

Ἡ ἔννοια τῆς «συνάξεως» κατὰ τὴ Λειτουργία ἐκφράζει τὴν αὐτοπροαίρετη πορεία τοῦ κάθε μέλους τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν ἐνότητα καὶ πρὸς τὴ συγκρότηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Στὴν Ἐκκλησίαν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξουν μεμονωμένα ἄτομα. Ἡ «ἐκκλησιαστικὴ ἀπομόνωση» συνυφαίνεται μὲ τὴν ἀπουσία ἀπὸ τὴ Θ. Εὐχαριστία¹⁰. Στὸ μεταίχμιό τοῦ 2ου μὲ τὸν 3ο αἰ., ὁ Τερτυλλιανὸς χρησιμοποιεῖ τοὺς ὄρους *coetus* (σύναξη) καὶ *convocationes* (συγκλήσεις, συνάξεις), γιὰ νὰ ἀναφερθεῖ στὴ Λειτουργία¹¹. Ὁ ὄρος «σύναξις» εἶναι ἔκτοτε (3ος αἰ.) αὐτὸς πὺν δηλώνει τὴν ἐνότητα τῶν πιστῶν κατὰ τὴν τέλεση τῆς Θ. Λειτουργίας. Στὰ τέλη τοῦ 3ου/ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ., ὁ Μεθόδιος, ἐπίσκοπος Ὀλύμπου τῆς Μ. Ἀσίας ἀναφερόμενος στὴ Λειτουργία σημειώνει ὅτι οἱ πιστοὶ ἀποτελοῦν μία «σύννοδο»¹², οἱ δὲ Ἀποστολικὲς Διαταγές (τέλη τοῦ 4ου αἰ.) συνιστοῦν νὰ γίνονται «σύννοδοι» –δηλαδή Λειτουργίες– κάθε Κυριακῆ¹³.

5. Κλήμεντος Ρώμης, *Ἐπιστολὴ πρὸς Κορινθίους*, ΛΔ', ΡΓ 1, 277Α.

6. Ἰγνατίου Ἀντιοχείας, *Πρὸς Ἐφεσίους*, 10, ΒΕΠΕΣ 2, σ. 268 (17-18).

7. Ἰγνατίου Ἀντιοχείας, *Μαγνησιεύσιν*, 7, ΒΕΠΕΣ 2, σ. 270 (4-5).

8. Ἰγνατίου Ἀντιοχείας, *Πρὸς Ἐφεσίους*, 5, ΒΕΠΕΣ 2, σ. 286 (31-35).

9. Ἰουστίνου, φιλοσόφου καὶ μάρτυρος, *Ἀπολογία*, 67, 1, ΒΕΠΕΣ 3, σ. 198 (11-12).

10. Ἰγνατίου Ἀντιοχείας, *Σμυρναίσις*, 6, ΒΕΠΕΣ 2, σ. 281 (9-10).

11. *Corpus Christianorum Latinorum* 1, σ. 150.

12. Μεθοδίου Ὀλύμπου, *Περὶ τοῦ Ἀντεξουσίου*, 1, ΒΕΠΕΣ 18, σ. 94 (2).

13. *Ἀποστολικαὶ Διαταγαί*, 5, 20, 19, ΒΕΠΕΣ 2, σ. 93 (23).

2. Εὐχαριστιακὴ σύναξι καὶ ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση

Ἡ Θ. Λειτουργία εἶναι τὸ μόνο γεγονός κατὰ τὸ ὁποῖο οἱ Χριστιανοὶ καθίστανται ἓνα σῶμα, δηλαδή Ἐκκλησία. Στὴν Καινὴ Διαθήκη, ἤδη, ὁ ὄρος «Ἐκκλησία» στὶς περισσότερες περιπτώσεις ἐμπερικλείει τὴν ἔννοια τῆς «συνάξεως τῶν πιστῶν σ' ἓναν ὀρισμένο τόπο», δηλαδή τὴν ἔννοια τῆς εὐχαριστιακῆς συνάξεως¹⁴. Αὐτὴ ἡ εὐχαριστιακὴ ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας, ἄλλωστε, ἀπετέλεσε τὴν πηγὴ τοῦ ὀρισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας ὡς «σώματος Χριστοῦ»¹⁵.

Ὁ ἅγ. Ἰ. Χρυσόστομος προχωρεῖ ἀκόμη περισσότερο: λαμβάνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὸ αἶμα καὶ τὸ ὕδωρ, τὰ ὁποῖα ἐξῆλθαν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Κυρίου κατὰ τὴν Σταύρωση, συνδέει τὴ γέννηση καὶ ἀνάπλαση τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὰ Μυστήρια τοῦ Βαπτίσματος καὶ τῆς Θ. Εὐχαριστίας. Γράφει, λοιπόν, ὅτι τὸ ὕδωρ παραπέμπει στὸ Βάπτισμα, ἐνῶ τὸ αἶμα στὴν Εὐχαριστία, προσθέτοντας ὅτι «ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ Μυστήρια ἔχει συσταθεῖ ἡ Ἐκκλησία»¹⁶. Παράλληλη ἄποψη διατυπώνει καὶ ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, ὁ ὁποῖος γράφει ὅτι «τὸ αἶμα καὶ τὸ ὕδωρ ποὺ ἐξῆλθαν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Χριστοῦ εἶναι εἰκόνες καὶ ἀπαρχὲς τῆς μυστικῆς εὐλογίας, δηλαδή τῆς Εὐχαριστίας»¹⁷. Σύμφωνα μὲ τὶς ἀπόψεις αὐτές, ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Θ. Εὐχαριστία ἔχουν κοινὴ ἀρχή.

Ἡ Θ. Λειτουργία εἶναι ἡ «θυσία», κατὰ τὴν ὁποία ὁ Χριστὸς εἶναι «καὶ θύτης καὶ θῦμα», ὁ «προσφέρων» καὶ ὁ «προσφερόμενος». Σύμφωνα μὲ τὶς μαρτυρίες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, στὴν ἐβραϊκὴ λατρεία ὑπῆρχαν θυσίες, οἱ ὁποῖες συνδυάζονταν μὲ μία σύναξη τοῦ λαοῦ. Ἡ συγκέντρωση τῶν Ἑβραίων γιὰ τὴ θυσία ἀποδίδεται στὸ ἐβραϊκὸ κείμενο τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ὡς «Qahal Yahve» («σύναξη τοῦ Θεοῦ»). Ὅταν οἱ ἑβδομήκοντα μεταφραστές τοῦ ἐβραϊκοῦ κειμένου ἀπέδωσαν τὸν ὄρο στὴν ἑλληνικὴ, ἡ καταλληλότερη λέξη ποὺ ἐπέλεξαν ἦταν ὁ ὄρος «ἐκκλησία». Ἔτσι, οἱ θυσίες τοῦ «ἐκλεκτοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ» ὀνομάστηκαν «ἐκκλησία Θεοῦ»¹⁸. Ὁ ὄρος αὐτὸς προετοίμασε (κατὰ κάποιον

14. Οἱ σχετικὲς μαρτυρίες παρατίθενται ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη Περγάμου Ἰ. Ζηζιούλα στὸ ἔργο του *Ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ θεῖα Εὐχαριστία καὶ τῷ Ἐπισκόπῳ κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνες*, Ἀθήνα, Γρηγόρης, 1990², σσ. 29ἔξ.

15. Πρωτ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ Γ., *Ἡ θεολογικὴ μαρτυρία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Λατρείας*, Ἀθήνα, Ἀρμός, σ. 92.

16. *Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην*, Ὀμιλία 85, 3, PG 59, 463. Πρβλ. καὶ *Ἐγκώμιον εἰς Μάξιμον*, 3, PG 51, 229.

17. *Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην*, Ὀμιλία 12, Εἰσαγωγή, PG 74, 677B.

18. *Δευτ.* 4, 10.

τρόπο) τὴ συνάφεια τῆς χριστιανικῆς θυσίας (τῆς Λειτουργίας) μετὰ τὴν ἔννοια τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνάξεως.

Μετὰ βάση τὰ παραπάνω μπορούμε νὰ κατανοήσουμε τὴν ταύτιση τῆς «συνάξεως στὴν Ἐκκλησία»¹⁹ μετὰ τὴν εὐχαριστιακὴ συνάξι τῶν πιστῶν. Στὴ *Διδαχὴ τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων* (2ος αἰ.) ὑπάρχει μία προσευχὴ τῆς Θ. Εὐχαριστίας, ἣ ὁποία περιέχει τὸ ἀκόλουθο αἴτημα πρὸς τὸ Θεό: «Ὡσπερ τὸ κλάσμα τοῦτο ἦν διεσκορπισμένον ἐπάνω τῶν ὁρέων καὶ συναχθὲν ἐγένετο ἓν, οὕτω συναχθήτω σου ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τῶν περάτων τῆς γῆς εἰς τὴν σὴν βασιλείαν»²⁰. Τὸ αἴτημα τῆς *Διδαχῆς* τονίζει τὸν βαθύτερο σύνδεσμο μετὰ τὸ ἄρτο τῆς Θ. Εὐχαριστίας καὶ τῆς ἐνότητος τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν εὐχαριστιακὴ συνάξι. Τονίζει, δηλαδὴ, ὅτι σὲ κάθε Θ. Λειτουργία ἡ Ἐκκλησία ἐνοποιεῖται καὶ ὑπερβαίνει τοὺς τοπικοὺς διαχωρισμοὺς στὸν ἴδιο βαθμὸ πού τὰ διασκορπισμένα στάχυα ἐνοποιήθηκαν στὸν ἄρτο τῆς Θ. Εὐχαριστίας.

Ὁ Γερμανὸς Κωνσταντινουπόλεως (7ος-8ος αἰ.) γράφει ὅτι «ἡ Ἐκκλησία εἶναι συνάθροιση λαοῦ, σῶμα Χριστοῦ»²¹. Ἡ «συνάθροιση», ὅμως, αὐτὴ πραγματοποιεῖται μόνο μέσα ἀπὸ τὴ Θ. Λειτουργία, διότι Ἐκκλησία, Χριστὸς καὶ Εὐχαριστία ταυτίζονται. Ἕνας σύγχρονος θεολόγος σημειώνει: «Κάθε εὐχαριστιακὴ συνάξι εἶναι ἡ συνάξι ὁλόκληρης τῆς Ἐκκλησίας, διότι ἡ Εὐχαριστία εἶναι τὸ μυστήριον ὁλόκληρου τοῦ Χριστοῦ»²². Τὴν ἴδια σκέψη ἀναπτύσσει ἐκτενέστερον ὁ Ρῶσσος θεολόγος π. Ν. Ἀφανάσιεφ, ὅταν γράφει: «Ἡ εὐχαριστιακὴ συνάξι εἶναι συνάξι ὅλων ἐπὶ τὸ αὐτό (στὸν ἴδιο τόπο) γιὰ ἓνα καὶ μοναδικὸ σκοπὸ. Τὸ ἀξίωμα αὐτὸ πηγάζει ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση τῆς Εὐχαριστίας, πού ἐγκαθιδρύθηκε ἀπὸ τὸ Χριστό. Τὸ Χριστὸ δὲν μπορούμε νὰ τὸν σκεφθοῦμε χωρὶς τὴν Ἐκκλησία, ὅπως τὸν Μεσσία δὲν μπορούμε νὰ τὸν σκεφθοῦμε χωρὶς τὸν μεσσιανικὸ λαό. Ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ συναθροίζεται μαζὶ μετὰ τὸ Θεὸ στὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, πού εἶναι ἡ Ἐκκλησία. Αὐτὴ ἡ συνάξι τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ μαζὶ μετὰ τὸ Θεὸ πραγματοποιεῖται κάθε φορὰ στὴν Εὐχαριστία. Ὑπὸ τὴν ἔποψη αὐτῇ, ἡ εὐχαριστιακὴ συνάξι ἀποτελεῖ τὴ φανέρωση τῆς Ἐκκλησίας»²³.

19. Α΄ Κορ. 11, 18: *Συνερχομένων ἡμῶν ἐν ἐκκλησία.*

20. *Διδαχὴ τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων*, 9, ΒΕΠΕΣ 2, σ. 218 (15-18).

21. *Εἰς τὰ ἐγκαίνια τοῦ σεβασμίου ναοῦ τῆς Θεοτόκου καὶ εἰς τὰ σπάργανα τοῦ Κυρίου ἡμῶν*, ΡΓ 98, 384Α.

22. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ, *Ἡ Θεία Λειτουργία- Σχόλια*, ἔκδ. Συναξίη, Ἀθήνα 1982, σ. 41.

23. ΑΦΑΝΑΣΙΕΦ Ν., *Trapeza Gospodnia*, Paris 1952, σ. 19.

3. Εὐχαριστιακὴ σύναξι καὶ ἐνότητα τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας

Μετέχοντας ὅλοι «σπὸν ἓνα ἄρτο», γινόμεστε «ἓνα σῶμα»²⁴. Μόνο μέσα στὴ Θ. Λειτουργία ἐπιβεβαιώνουμε τὴν ιδιότητα τοῦ Χριστιανοῦ, ἐφ' ὅσον μόνο ἐκεῖ ἀποκοτοῦμε κοινὴ ἀναφορὰ πρὸς τὸ Χριστό. Τὰ λόγια τοῦ Χριστοῦ ὅτι ὁ *πρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἐν ἐμοὶ μένει καὶ ἐν αὐτῷ*²⁵, συνιστοῦν ἓναν καταλύτῃ ἐξελίξεων στίς σχέσεις μας μαζί Του καὶ μὲ τοὺς ὑπόλοιπους Χριστιανούς. Αὐτὴ εἶναι ἡ γνήσια κοινωνία, περὶ τῆς ὁποίας τὰ ἀρεοπαγιτικά συγγράμματα (5ος αἰ.) διακηρύσσουν ὅτι ἡ θεία τῆς συνάξεως τελετὴ... ἐνοποιεῖ τοὺς ἐπ' αὐτὴν ἱερῶς ἀναγομένους²⁶. Ὅπως γράφει ὁ Ἱερώνυμος (4ος-5ος αἰ.), «δὲν εἶναι ἡ πανήγυρη (ἀναφέρεται στὴν ἑορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς) αὐτή, ἡ ὁποία προκαλεῖ τὴ σύναξι. Ἀντιθέτως, συγκεντρωνόμεστε (ἀναφέρεται στὴ σύναξι κατὰ τὴ Θ. Λειτουργία) βλέποντας ὁ ἓνας τὸν ἄλλο καὶ αἰσθανόμεστε νὰ γεννᾶται μέσα μας μεγάλη χαρὰ»²⁷.

Ἡ χαρὰ αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι μετέχουν στὴ Θ. Εὐχαριστία, ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς Μεταλήψεως ἀπὸ τὸ κοινὸ Ποτήριο, συνδέονται μετὰξὺ τους μὲ δεσμοὺς ἀνώτερου ἀπὸ τοὺς σαρκικούς. Ὁ Χρυσόστομος σημειώνει ὅτι «αὐτὴ ἡ Τράπεζα (ἡ Θ. Εὐχαριστία) εἶναι περισσότερο σεβαστὴ ἀπὸ τοὺς δεσμοὺς τῆς συγγένειας ἢ τῆς φιλίας»²⁸. Γι' αὐτὸ συνειδητοποιοῦμε ὅτι μόνο κατὰ τὴ Θ. Εὐχαριστία αἰσθανόμεστε τὴν ἔννοια τοῦ ναοῦ ὡς «πατρικοῦ οἴκου», ἐφ' ὅσον μὲ τὴν κοινὴ εὐχαριστιακὴ συμμετοχὴ γινόμεστε, κατὰ τρόπο ὄντολογικὸ, ἀδελφοὶ στὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ κοινὴ αὐτὴ συμμετοχὴ ὁδηγεῖ στὴν ἁγιοπνευματικὴ ἐνότητα τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως πολὺ γλαφυρὰ τονίζεται στὴν εὐχὴ τῆς Ἀναφορᾶς, στὴ Λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου: ... *ἡμᾶς δὲ πάντας, τοὺς ἐκ τοῦ ἐνὸς ἄρτου καὶ τοῦ Ποτηρίου μετέχοντας, ἐνωσαὶ ἀλλήλοις, εἰς ἐνὸς Πνεύματος ἁγίου κοινωνίαν*.

Στὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως ὁμολογοῦμε ὅτι ἡ Ἐκκλησία μας εἶναι «μία» καὶ «καθολικὴ». Μὲ τοὺς ὄρους αὐτοὺς οἱ Πατέρες τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων θέλησαν νὰ ἐκφράσουν τὴ μυστηριακὴ ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ καθολικότητα τῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι ἔννοια ἀθροιστικῆς ποσότητας, ἀλλὰ εἶναι ἡ «καινὴ

24. Α' Κορ. 10, 17.

25. Ἰω. 6, 56.

26. *Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*, 3, PG 3, 429A.

27. PL 26, 378.

28. *Εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*, Ὁμιλία 40, 4, PG 60, 286.

(καινούργια) κτίση», ἡ ὁποία ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν πιστότητα στὴν ἀλήθεια καὶ τὴν παρουσία τοῦ Κυρίου²⁹. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι μία, διότι ἕνας εἶναι ὁ Χριστός· καὶ εἶναι καθολικὴ, διότι «διδάσκει ὁλόκληρη τὴν ἀλήθεια»³⁰. Οἱ θεόπνευστοι συγγραφεῖς τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἀναφερόμενοι στὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας, χρησιμοποιοῦν πολλές εἰκόνες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ περισσότερο ἐκφραστικὴ εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ σώματος. Τὴν ἀλήθεια ὅτι κατὰ τὴ συνάξη τῆς Εὐχαριστίας διαμορφώνεται ἡ «μία» καὶ «καθολικὴ» Ἐκκλησία διατυπώνει μὲ σαφήνεια ἡ εὐχὴ τῆς Ἀναφορᾶς τοῦ Σεραπίωνος στὸ ὁμώνυμο Εὐχολόγιο: *“Ὡσπερ ὁ ἄρτος οὗτος ἐσκορπισμένος ἦν ἐπάνω τῶν ὁρέων καὶ συναχθεὶς ἐγένετο ἓν, οὕτω καὶ τὴν ἁγίαν σου ἐκκλησίαν συνάξον ἐκ παντὸς ἔθνους καὶ πάσης χώρας καὶ οἴκου καὶ ποιήσον μίαν ζῶσαν καθολικὴν ἐκκλησίαν”*³¹.

Τὴν ἐνότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος στή Θ. Εὐχαριστία τονίζει κατὰ τρόπο σαφὴ ὁ π. Ἄ. Σμέμαν γράφοντας: «Ὅταν ἡ Ἐκκλησία συνέρχεται ἐπὶ τὸ αὐτὸ γιὰ τὴν Εὐχαριστία, ἔστω κι ἂν ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἢ τρεῖς, φανερώνει καὶ εἰκονίζει τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ σὲ ὅλη τὴν πληρότητά του. Οἱ δύο ἢ τρεῖς γίνονται ἡ εἰκόνα καὶ τὸ μυστήριον ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ ὄλων τῶν ἀπ’ αἰῶνος πιστευσάντων. Προπάντων ὅμως οἱ δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι στὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου γίνονται ἡ εἰκόνα καὶ τὸ μυστήριον τοῦ ἴδιου τοῦ Χριστοῦ. Καὶ γι’ αὐτὸ ἀκριβῶς μποροῦν νὰ κοιωνήσουν, νὰ μεταλάβουν τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἔτσι νὰ ζήσουν μὲ τὴ ζωὴ μὲ τὴν ὁποία ζῆ ἡ σὰρκα τοῦ Χριστοῦ»³².

Γνωρίζουμε ὅτι τὸ ἄτομο καὶ ἡ κοινότητα σπάνια συμπορεύονται μέσα στὴν ἱστορία. Στὴ Θ. Λειτουργία, ὅμως, τὰ δύο αὐτὰ συναντῶνται: τὸ ἄτομο πορεύεται πρὸς τὴν κοινότητα καὶ ἡ κοινότητα ὑποδέχεται τὸ ἄτομο. Ἀλλὰ καὶ τὸ «ἀτομικὸ σῶμα» τοῦ Χριστοῦ ἐνώνεται μὲ τὸ «κοινωνικὸ» σῶμα Του, ὅταν στὸ τέλος τῆς Θ. Λειτουργίας ἐπιτελεῖται ἡ λεγόμενη «συστολὴ τῶν Τιμίων Δώρων», ὅταν, δηλαδή, ὁ «ἀμνός» (τὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ προσφόρου ποὺ φέρει τὰ ἀρχικὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ) ἐνώνεται μὲ τὶς «μερίδες» τῶν πιστῶν. Ἡ χριστιανικὴ ὑπαρξὴ ἐνσωματώνεται μέσα στὴν εὐχαριστιακὴ κοινότητα, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτὸ ἀποτελεῖ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ μία ἀντινομία. Γι’ αὐτὸ ὁ π. Γεώρ-

29. *“Ὅπου ἂν ᾗ Χριστὸς Ἰησοῦς, ἐκεῖ ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία [ΙΓΝΑΤΙΟΥ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ, Σμυρναίους, 8, ΒΕΠΕΣ 2, σ. 281 (23-24)].*

30. ΚΥΡΙΑΛΛΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Κατήχησις ΙΗ΄ πρὸς Φωτιζομένους*, 23, PG 33, 1044B.

31. *Εὐχολόγιο τοῦ Σεραπίωνος*, ΙΓ΄ ΒΕΠΕΣ 43, σ. 77 (8-12).

32. ΣΜΕΜΑΝ Α., *Ἡ λειτουργία μας*, Ἀθήνα 1963, σ. 79.

γιος Φλορόφσκυ έγραφε ότι ή άντινομία τής χριστιανικής ύπάρξεως έμφανίζεται μέσα στη Θ. Λειτουργία³³.

Είναι σφάλμα νά νομίζουμε ότι στη Λειτουργία ό στόχος συμμετοχής του πιστου έξαντλείται στη δυνατότητα προσευχής. Ό Χρυσόστομος τονίζει ότι στο σπίτι μας θα μπορούσαμε νά προσευχηθούμε καλύτερα άπ' ότι στη διάρκεια τής Θ. Λειτουργίας και συνεχίζει: «Στη Λειτουργία, όμως, ύπάρχει κάτι περισσότερο: ή όμόνοια και ή συμφωνία και ό σύνδεσμος τής αγάπης και οί ευχές των ιερέων. Γι' αυτό οί ιερείς στέκονται μπροστά, ώστε οί προσευχές του πληθους καθώς είναι περισσότερο αδύναμες, νά ένωθουν με τις προσευχές των δυνατοτέρων και νά άνέβουν μαζί στον ουρανό»³⁴.

4. Έ συνιερουγία κλήρου και λαου κατὰ τήν ευχαριστιακή σύναξη

Οί παραπάνω σκέψεις του Χρυσοστόμου μās εισάγουν στο θέμα του συνδέσμου των ιερέων με τους πιστους κατὰ τή Θ. Λειτουργία, γεγονός που αποτελεί μία ακόμη παράμετρο τής συνάφειας Έκκλησίας και Θ. Ευχαριστίας. Διότι, δέν πρόκειται άπλως περι συνεργασίας κλήρου και λαου κατὰ τή Λειτουργία. Μέσα στην ευχαριστιακή σύναξη, ό λαός συμβάλλει ουσιαστικώς στα τελούμενα. Ένα από τα χαρακτηριστικότερα στοιχεία, τα όποια άποδεικνύουν τήν ουσιαστική συμβολή των λαϊκων στα τελούμενα κατὰ τή Θ. Λειτουργία, είναι ή επισφράγιση των ευχων του ιερέα με το 'Αμήν³⁵, το όποιο ένώνει κληρο και λαο σε ένα οργανικό σύνολο κατὰ τήν τέλεση τής Λειτουργίας.

Ό λαός, επίσης, άπαντα στα αίτήματα του διακόνου με τό «Κύριε έλέησον» ή τό «Παράσχου Κύριε», διαλέγεται με τον ιερέα, έφ' όσον το κεντρικό τμήμα τής Θ. Λειτουργίας είναι σε διαλογική μορφή, και προσεύχεται μαζί με τον ιερέα, έφ' όσον όλες οί ευχές τής Θ. Λειτουργίας διατυπώνονται στο πρώτο πληθυντικό πρόσωπο³⁶. Άλλά ό λαός είναι και εκείνος που προσφέρει τά «Τίμια

33. ΦΛΟΡΟΦΕΚΥ Γ., «Worship and every-day life», *Studia Liturgica*, t. II (4), 1963, σσ. 267-268.

34. Ι. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Περι του άκαταλήπτου*, 3, Sources Chrétiennes 28, σσ. 194-196.

35. Πρβλ. Α' Κορ. 14, 16.

36. Ό Χρυσόστομος έπισημαίνει ότι ό ιερέας «δέν ευχαριστεί μόνος του, αλλά και όλος μαζί ό λαός» [*Είς τήν Β' Κορ.*, Όμιλία 18, PG 61, 527].

Δῶρα» (τὸν ἄρτο καὶ τὸν οἶνο) γιὰ τὴ Θ. Λειτουργία, τὸ δὲ Εὐχολόγιο τοῦ Σεραπίωνος ἀπευθύνει πρὸς τὸ Θεό, μεταξὺ τῶν ἄλλων, τὸ αἶτημα «να δεχτεῖ τὴν Εὐχαριστία τοῦ λαοῦ καὶ νὰ εὐλογήσει αὐτοὺς ποὺ προσκόμισαν τὰ πρόσφορα καὶ τίς εὐχαριστίες»³⁷. Ἡ τελευταία αὐτῆ φράση εἶναι ἀποκαλυπτικὴ τοῦ βαθύτερου συνδέσμου κλήρου καὶ λαοῦ στὴ Λειτουργία, ἐνῶ, παρὰλληλα, ἡ διάκριση κλήρου καὶ λαοῦ εἶναι σαφῆς ἤδη ἀπὸ τὴν Καινὴ Διαθήκη.

Γιὰ τὴν πραγμάτωση αὐτῆς τῆς «συνιερουργίας», ὁ διάκονος ἀποτελεῖ τὸν συνεκτικὸ κρίκο μεταξὺ τῶν ἱερέων καὶ τῶν πιστῶν λαϊκῶν. Ἡ Καινὴ Διαθήκη μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ ἐκλογή τῶν πρώτων διακόνων εἶχε σκοπὸ τὴν κοινωνικὴ διακονία³⁸. Ὅμως, ὅταν τὰ κοινὰ δεῖπνα (οἱ λεγόμενες «ἀγάπες») ποὺ γίνονταν ἀμέσως μετὰ τὴ Θ. Λειτουργία καταργήθηκαν, οἱ διάκονοι παρέμειναν συνδεδεμένοι μὲ τὴ Λειτουργία καὶ ἔτσι ὁ ρόλος τους διευρύνθηκε καὶ στὸ λειτουργικὸ ἔργο. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἀπετέλεσε τὴν ἀρχὴ ὅχι μόνο μιᾶς ἀπλῆς διευρύνσεως, ἀλλὰ τῆς διαμορφώσεως –κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνες– τοῦ λειτουργικοῦ ρόλου τοῦ διακόνου ὡς τῆς βασικότερης πτυχῆς τῆς διακονίας του.

Βεβαίως, στὴ σύναξη αὐτῆ τῆς Θ. Λειτουργίας, ὁ ἱερέας προεξάρχει, ἀλλὰ εἶναι ταυτοχρόνως «ὑπηρετῆς καὶ οἰκονόμος» τοῦ Μυστηρίου ποὺ τελεῖται³⁹. Ὁ Ἰ. Χρυσόστομος γράφει ὅτι κατὰ τὴ Λειτουργία ὁ λαός «δανεῖζει τὴ γλώσσα του» καὶ «παρέχει τὰ χέρια του» στὸν ἱερέα⁴⁰, ἐνῶ καὶ ὁ Συμεὼν Θεσσαλονικῆς (14ος αἰ.) σημειώνει ὅτι «οἱ ἱερεῖς δὲν ἐνεργοῦν τὰ μυστήρια, ἀλλὰ μόνο λειτουργοῦν, δηλαδὴ ὑπηρετοῦν»⁴¹. Αὐτός, ὁ ὁποῖος «ἐνεργεῖ» στὴ Λειτουργία («ποιεῖ τὰ προκείμενα», κατὰ τὸ Χρυσόστομο⁴²) εἶναι ὁ Χριστός, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται στὴ Λειτουργία (ὅπως προαναφέρθηκε) ὡς ὁ προσφέρων καὶ ὁ προσφερόμενος (εὐχὴ τοῦ Χερουβικῆ ὕμνου). Γι' αὐτὸ καὶ στὴ λειτουργικὴ παράδοση τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὁ ἱερέας δὲν μπορεῖ νὰ τελέσει μόνος τὴ Θ. Εὐχαριστία, ἀλλὰ εἶναι ἀπαραίτητη ἡ παρουσία ἔστω καὶ ἐλαχίστων λαϊκῶν. Ὁ ἱερέας, ὅπως σημειώνει ὁ π. Ἄ. Σμέμαν, «στέκεται στὴ θέση τοῦ

37. *Εὐχολόγιο τοῦ Σεραπίωνος*, Π', σ. 77 (36-37).

38. *Πρ.* 21, 8.

39. *Α' Κορ.* 4, 1.

40. Ι. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ὁμιλία ΠΒ' εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον*, 5, PG 58, 744/ *Ὁμιλία ΠΣΤ' εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην*, 4, PG 59, 472.

41. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Περὶ τῶν ἱερῶν τελετῶν*, ΜΑ', PG 155, 181D.

42. Ι. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ὁμιλία εἰς τὸν θεῖον καὶ μυστικὸν δεῖπνον τοῦ Σωτῆρος καὶ περὶ τῆς τοῦ Ἰουδα προδοσίας*, PG 49, 380.

Χριστού διδασκάλου... Μὲ τὰ ὁρατὰ καὶ αἰσθητὰ σημεῖα ποὺ τελετουργεῖ κατὰ τὴν εὐχαριστιακὴ σύναξη φανερῶνει τὴ σχέση τοῦ Χριστοῦ πρὸς τοὺς πιστοὺς χριστιανοὺς ποὺ ἀποτελοῦν τὴν εὐχαριστιακὴ κοινότητα»⁴³.

Ἡ Λειτουργία εἶναι στάση προσωπικὴ καί, ταυτοχρόνως, κοινὴ, ἀναφορὰ τοῦ κάθε προσώπου στὸ Θεό, ἀλλὰ καὶ προσφορὰ θυσίας ἀπὸ ὅλο τὸ σῶμα. Τὸ ἓνα στοιχεῖο συμπληρῶνει τὸ ἄλλο. Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς (2ος-3ος αἰ.) γράφει ὅτι κατὰ τὴ Λειτουργία «ἡ ἐνότητα ποὺ δημιουργεῖται μὲ τὴν ἔνωση τῶν πολλῶν ἐπιτυγχάνει μιὰ θεϊκὴ ἀρμονία ἀπὸ τὴν πολυφωνία καὶ τὴ διασπορά. Καὶ γίνεται συμφωνία, ἀκολουθώντας ὡς μοναδικὸ χορηγὸ καὶ διδάσκαλο τὸν Λόγο τοῦ Θεοῦ, νιώθοντας ἀνάπαυση στὴν ἀλήθεια καὶ λέγοντας ἀββά, δηλαδή Πατέρα»⁴⁴. Γι' αὐτὸ τὰ ἀρεοπαγιτικὰ συγγράμματα ἀναφέρονται σὲ *μυστήριο συνάξεως, εἶπουν κοινωνίας*⁴⁵.

Αὐτὸ συμβαίνει διότι κατὰ τὴ Θ. Εὐχαριστία, προσφέροντας ἡ κάθε τοπικὴ σύναξη «τὴ λογικὴ λατρεία ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης»⁴⁶, ὀδηγεῖ τοὺς μετέχοντες σὲ μιὰ «μεταστοιχείωση», στὴν Πεντηκοστὴ τῆς Ἐκκλησίας, ὅπου ἐξαλείφονται οἱ διαφορὲς καὶ «καινουργεῖται ἡ συμφωνία»⁴⁷. Ὁρθότατα, ἐπομένως, ὁ ἀείμνηστος π. Ἰ. Πόποβιτς ἐπισημαίνει ὅτι «ἀνήκων εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἕκαστος, ἀνήκει εἰς ὅλους καὶ ὅλοι εἰς ἕκαστον, διότι ὅλοι εἴμεθα ἓν σῶμα, μιὰ ψυχὴ, μιὰ καρδιά»⁴⁸.

5. Ἡ ἐκκλησιολογικὴ θεώρηση τῆς Θ. Εὐχαριστίας, πηγὴ ἐκκλησιαστικῆς αὐτοσυνειδησίας καὶ λειτουργικῆς ἀναγεννήσεως

Α. Ὁ θεολογικὸς προβληματισμὸς περὶ τῆς Ἐκκλησίας ὡς κοινωνίας λατρείας

Ἡ ἀναγκαιότητα μιᾶς ἀναγεννήσεως στὴ λατρεία ἔχει διατυπωθεῖ ἤδη ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1950, ὅταν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς λειτουργικῆς Θεολογίας ἔθιξαν

43. ΣΜΕΜΑΝ Α., *Ἡ λειτουργικὴ ἀναγέννηση καὶ ἡ ὀρθόδοξη Ἐκκλησία*, Λάρισα, ἐκδ. Σηματογράφος, 1989, σ. 20.

44. ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ, *Προτρεπτικός*, 9, ΒΕΠΕΣ 7, σ. 62 (27-32).

45. *Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*, 3, ΡΓ 3, 425Β.

46. Θ. Λειτουργία Ι. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εὐχὴ τῆς Ἀναφορᾶς*.

47. Ἐσπερινὸς Πεντηκοστῆς, Δοξαστικὸ τῶν ἀποστίχων.

48. ΠΟΠΟΒΙΤΣ Ι., *Ἄνθρωπος καὶ Θεάνθρωπος*, Ἀθήνα 1989, σ. 180.

σημαντικὰ θέματα, τὰ ὁποῖα σχετίζονταν μὲ τὰ προβλήματα τῆς Λατρείας, ἐκθέτοντας τὶς ἱστορικές τους παραμέτρους, καθὼς καὶ τὶς προοπτικές διευθετήσεώς τους. Ἡ ὅλη συζήτηση διευρύνθηκε μὲ τὶς παρεμβάσεις τῶν ἱστορικῶν καὶ θεολόγων τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ μὲ κάποιες πρωτοβουλίες μεμονωμένων Ἱεραρχῶν.

Ἡ λειτουργικὴ αὐτὴ κινητικότητα ἐπήγαγε κυρίως ἀπὸ τὴν ἐπανανακάλυψη τῆς θεμελιακῆς ἀλήθειας ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι μία κοινωνία λατρείας. Καὶ ἐπειδὴ, ὅπως προαναφέρθηκε, ὁ ὅρος «Ἐκκλησία» τόσο στὴν καινοδιαθηκική, ὅσο καὶ στὴν πατερικὴ θεολογία, ἐμπερικλείει τὴν ἔννοια τῆς εὐχαριστιακῆς συνάξεως, ἡ λειτουργικὴ κινητικότητα γιὰ μία ἀναγέννηση τῆς λατρείας ἐπιχευτρώθηκε στὴν προβολὴ μιᾶς θεμελιώδους ἀλήθειας: ὅτι ἡ Ἐκκλησία συνειδητοποίησε καὶ συνειδητοποιεῖ τὴν ἰδιαίτερη φύση τῆς ὁσάκις τελεῖ τὴ Θ. Εὐχαριστία.

Ὑπὸ τὸ πρίσμα αὐτό, ὁ π. Γ. Φλορόφσκυ οὐδόλως ὑπερέβαλε ὅταν ἔγραφε τὰ ἀκόλουθα: «Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι λειτουργικὴ θρησκεία. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι πάνω ἀπ' ὅλα λατρεύουσα κοινότητα. Ἡ λατρεία ἔρχεται πρώτη, ἀκολουθεῖ ἡ δογματικὴ διδασκαλία καὶ ἡ πειθαρχία (ἐκκλησιαστικὴ τάξη)»⁴⁹. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν π. Ἀ. Σμέμαν, ὁ ὁποῖος ἔγραφε ὅτι «χωρὶς λατρεία δὲν ὑπάρχει Ἐκκλησία»⁵⁰.

Ἡ ἀλήθεια αὐτή, ὅσες φορὲς βιώνεται μέσα στὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας, λειτουργεῖ καὶ λειτουργεῖ καταλυτικά. Δὲν ἀποτελεῖ μία ἀπλή θεώρηση τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ ἓνα «χρωματισμὸ οὐσίας». Ἐὰν τὴν διατυπώσουμε ἀντιθετικῶς: ἐὰν παραθεωρηθεῖ ἡ ἔννοια τῆς Ἐκκλησίας ὡς «κοινωνίας λατρείας», ἡ Ἐκκλησία ἐμφανίζεται ὡς μία «θρησκευτικὴ ἰδεολογία», δηλαδή ὡς χῶρος θεωρητικοῦ θρησκευτικοῦ διαλογισμοῦ. Ὅπως σημειώνει ὁ π. Ἰ. Ρωμανίδης, «ἡ Ἐκκλησία δὲν μπορεῖ νὰ ταυτιστεῖ μὲ κανένα εἶδος ὀργανώσεως πέραν τῆς μυστηριακῆς»⁵¹.

Γι' αὐτὸ εἶναι εὐνόητο τὸ γεγονός ὅτι χριστιανικοὶ χῶροι ποὺ ἀπέρριψαν τὴ λατρεία (ὅπως ὁ Προτεσταντισμὸς, κατὰ τὸ μεγαλύτερο τμῆμα του), ἀδυνατοῦν νὰ συνειδητοποιήσουν τὴν ἔννοια τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπιχειροῦν νὰ ἐμφανί-

49. ΦΛΟΡΟΦΣΚΥ Γ., «Ὁρθόδοξη Λατρεία», στὸ *Θέματα Ὁρθοδόξου Θεολογίας*, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 159.

50. ΣΜΕΜΑΝ Α., *Ἡ Ἐκκλησία προσευχομένη (εἰσαγωγή στὴ λειτουργικὴ θεολογία)*, Ἀθήνα, Ἀκρίτας, 1991, σ. 34.

51. ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ Ι., *Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Μεγάλου Εὐχολογίου*, Κιβωτός, 1958, σ. 134.

σουν τὸ Χριστιανισμό ὡς «κοινωνικὸ ἀνθρωπισμό», ἢ «μεταφυσικὴ ἰδεολογία». Ὁρθότατα ὁ Δ. Κουτρομπῆς σημειώνει τὰ ἀκόλουθα: «Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὶς ἄλλες κοινωνικὲς ομάδες πού ζοῦν ἀπλῶς μὲ τὴν ζωὴν τῶν μελῶν των, ἡ Ἐκκλησία δὲν ζῆ μὲ τὴν ζωὴν τῶν μελῶν της, ἀλλὰ μὲ τὴν ζωὴν τοῦ Χριστοῦ. Καὶ τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων ρέει εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἡ ζωὴ αὐτὴ τοῦ Χριστοῦ εἶναι τὰ ἐκκλησιαστικὰ Μυστήρια. Τὸ γεγονός αὐτό, τὸ γεγονός δηλαδὴ ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἔχει ἰδίαν ζωὴν καὶ ἴδια μέσα ζωῆς, τὴν κάμνει νὰ διαφέρει ριζικῶς ἀπὸ κάθε ἄλλην κοινωνικὴν ομάδα»⁵².

Θὰ πρέπει νὰ ἐπιμείνουμε στὴ μεγάλη ἀλήθεια ὅτι ἡ ἀνυπαρξία λατρείας συνυφαίνεται μὲ τὴν ἀπουσία ἐκκλησιαστικῆς συνειδήσεως. Τὸ θέμα εἶναι σοβαρότατο, ἐὰν ἀναλογιστοῦμε ὅτι ἡ λατρεία εἶναι ἡ μόνη δυνατότητα οἰκειοποιήσεως τῆς Χάριτος τοῦ Θεοῦ, μέσα ἀπὸ τρόπους πού συνέστησε ὁ ἴδιος ὁ Χριστός. Τὸ γεγονός ὅτι ὅλη ἡ λατρεία πηγάζει ἀπὸ τὸ Χριστὸ εἶναι θεμελιακό. Ἐὰν ὁ Χριστὸς δὲν ἦταν ὁ ἰδρυτὴς της, τότε ἡ λατρεία θὰ ἀποτελοῦσε ἕνα ἀνθρώπινο κατασκεύασμα καί, ἐπομένως, μία «τελετουργικὴ» πρωτοβουλία πού συναντᾶμε σὲ ὅλα τὰ θρησκευόμενα.

Ἀπὸ τὸ γεγονός αὐτὸ πηγάζει ἡ βεβαιότητα, ὅτι κατὰ τὴ Θ. Εὐχαριστία εἶναι «μετὰ πάντων ἡμῶν ἡ Χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς καὶ ἡ κοινωνία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος». Ἡ λατρεία, ἐπομένως, εἶναι «χριστοδίδακτη» καὶ ἀποτελεῖ τὸν μόνον τρόπο ἐνώσεως μὲ τὸν Χριστό. Ἡ «συσσωμάτωση» μὲ τὸν Χριστό, τὴν ὁποία ἐνεργεῖ ἡ Ἐκκλησία, εἶναι μόνον μυστηριακὴ⁵³. Ὁ «χριστοδίδακτος» χαρακτήρας τῆς λατρείας τὴν καθιστᾶ μυστήριο, τὸ ὅποιο δὲν μπορεῖ νὰ κριθεῖ μὲ ἀνθρώπινα μέτρα. Πρόκειται γιὰ μία ἐσώτατη λειτουργία, ἡ ὁποία ἐνεργεῖται στὴν Ἐκκλησία ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα⁵⁴.

Ἡ σχέση Ἐκκλησίας καὶ λατρείας διατυπώνεται μὲ σαφήνεια στὴ διαπίστωσις ὅτι ὁ «κανόνας προσευχῆς» τῆς Ἐκκλησίας εἶναι, ταυτοχρόνως, ὁ «κανόνας τῆς πίστεως» της (*lex orandi, lex est credendi*). Ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας διδάσκει ὅτι ἡ λατρεία ἀπετέλεσε πάντοτε τὴν ἐπίσημη διακήρυξη τῆς πίστεως. Ὑπὸ τὸν ὄρο «ἐπίσημη» θὰ πρέπει νὰ ἐννοήσουμε τὴν «ἀποκρυσταλλωμένη διατύπωση» τῆς πίστεως. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ Ἐκκλησία διατύπωσε τὶς ἀλήθει-

52. Πρβλ. ΚΟΥΤΡΟΜΠΗ Δ., *Ἡ χάρις τῆς θεολογίας*, Ἀθήνα, Δόμος, 1995, σ. 54.

53. Πρβλ. Πρωτ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ Γ., *ὄπ.π.*, σ. 91.

54. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ Ι., *Λογικὴ Λατρεία*, Ἀθήνα, Ἀποστολικὴ Διακονία, 1984², σ. 12.

ές της ὅταν προκλήθηκε ἀπὸ τὶς αἱρέσεις. Τὸ δόγμα της, ἐκπεφρασμένο στὶς ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ἀναλύεται μέσα στὴ λατρεία κατὰ τρόπο γλαφυρὸ καὶ θεολογικῶς τεκμηριωμένο. Τὰ πάντα στὴν Ἐκκλησία μαρτυροῦν ὅτι «ὁ κανόνας τῆς λατρείας θεμελιώνει τὸν κανόνα τῆς πίστεως» (ut legem credendi statuat lex orandi), ὅτι ἡ λατρεία μᾶς διδάσκει τὴν πίστη. Γι' αὐτὸ συνειδητοποιοῦμε ὅτι ἡ ὀρθόδοξη ἐκκλησιολογία ὀφείλει νὰ στραφεῖ στὶς πηγές τῆς λειτουργικῆς θεολογίας, μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία θὰ ἀνακαλύψει τὴν οὐσία της.

Στὸ ἐπίπεδο, ἐπομένως, τῆς θεολογικῆς σπουδῆς, ἡ θεολογία τῆς λατρείας ἐντάσσεται στὸ Συστηματικὸ κλάδο τῆς θεολογίας. Ὁ π. Ἄ. Σμέμαν εἶχε διαγνώσει αὐτὴ τὴν ἀμφίδρομη σχέση τῆς ἐκκλησιολογίας μὲ τὴ λειτουργικὴ θεολογία ὅταν ἔγραφε ὅτι, «μία πραγματικὴ ἀναγέννηση τῆς λειτουργικῆς συνειδήσεως, ἕνα νέο καὶ καθαρὰ θεολογικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ λειτουργικὴ ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι δυνατὸ μόνον μέσα ἀπὸ τὴν ἀναγέννηση τῆς ἐκκλησιολογίας»⁵⁵. Καὶ τοῦτο, διότι (ὅπως συνεχίζει παρακάτω) λειτουργικὴ ἀναγέννηση εἶναι ἡ ἐπανέυρεση τῆς «λειτουργίας» στὴ σχέση της μὲ τὴν Ἐκκλησία, ὡς τὴν πράξη ἢ ὁποία δραστηριοποιεῖ καὶ γεμίζει τὴν Ἐκκλησία, «τὴν κάμνει αὐτὸ πού εἶναι»⁵⁶.

Ἡ ἐκκλησιολογία, ἐπομένως, συνιστᾷ μία βασικὴ ὀπτικὴ θεώρηση τῆς λατρείας. Τὸ δεδομένο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἀξιολογηθεῖ ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῶν θεμάτων τῆς λατρείας, ἢ ὁποία (ἔρευνα) σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις ἐγκλωβίζεται σ' ἕναν «ἱστορικὸ μονολιθισμό». Ἡ ἱστορικὴ μελέτη, ἢ ὁποία λειτουργεῖ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὰ θεολογικά - ἐκκλησιολογικά ἐνδιαφέροντα, εἶναι ἀδύναμη νὰ φωτίσει τὴν ἔννοια καὶ τὸ βάθος τῆς χριστιανικῆς λατρείας⁵⁷.

B) Ἡ εὐχαριστιακὴ σύναξι τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας

Ὅπως τονίστηκε παραπάνω, ἡ ἀρχικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου «Ἐκκλησία» εἶναι ἡ ἔννοια τῆς εὐχαριστιακῆς συνάξεως, ἢ ὁποία καὶ ὀδήγησε στὴ διαμόρφωση τοῦ ὄρου «Σῶμα Χριστοῦ». Μέλη τοῦ Σώματος εἶναι ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι συμμετέχουν στὴν εὐχαριστιακὴ σύναξη. Ἡ ἔννοια τῆς «συμμετοχῆς» ἐμπερικλείει

55. ΣΜΕΜΑΝ Α., *Ἡ λειτουργικὴ ἀναγέννηση...*, σ. 34.

56. Στὸ ἴδιο, σ. 35.

57. ΖΗΖΙΟΥΛΑ Ι., «Εὐχαριστία καὶ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ», *Σύναξι* 49 (1994), σσ. 13-14.

ἐξαιρετική βαρύτητα καὶ ἀποκαλύπτει τὰ ἀθθεντικά ἐκκλησιολογικά κριτήρια: ὁ πιστὸς πού συμμετέχει γίνεται ἓνα σῶμα μὲ τὸ Χριστό (συσσωμάτωση) μέσα ἀπὸ τὴ Μετάνοια καὶ τὴ Θ. Κοινωνία. Τὰ κριτήρια αὐτὰ διαφοροποιοῦν τὴν ἔννοια τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ ἀπλοῦ ἀθροίσματος πολλῶν ἀτόμων. Ἡ σύσταση τῆς Ἐκκλησίας μέσα στὴ Θ. Εὐχαριστία ἀκολουθεῖ μία πορεία μυστηριακή, στὸ γεγονός δὲ αὐτὸ ὀφείλεται ἡ ἔννοια τοῦ «Μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας»⁵⁸.

Ὅμως, ἡ εὐχαριστιακὴ σύναξη τοῦ «λαοῦ τοῦ Θεοῦ» εἶναι, συγχρόνως, τὸ βασικὸ σημεῖο τῆς ἐλεύσεως τῶν ἐσχάτων⁵⁹. Ἡ ἔννοια ὅτι ἡ «σύναξη τῆς Ἐκκλησίας» κατὰ τὴ Θ. Εὐχαριστία εἶναι «σύναξις εἰς τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ» μαρτυρεῖται ἀπὸ πληθώρα πηγῶν τῶν πρώτων αἰώνων καὶ πιστοποιεῖται σαφῶς στὰ κείμενα τῆς Θ. Εὐχαριστίας, ὑπὸ τὴ μορφή πού ἔφθασαν ἕως σήμερα. Τὸ ξεκίνημα, ἤδη, τῆς Θ. Εὐχαριστίας μὲ τὰ λόγια «Εὐλογημένη ἡ Βασιλεία τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» ἀποκαλύπτει τὴν ταύτιση τῆς εὐχαριστιακῆς συνάξεως τῶν πιστῶν μὲ τὴν ἔλευση τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ στὸν κόσμο. Ἡ ἐσχατολογικὴ διάσταση τῆς Ἐκκλησίας - Εὐχαριστίας διαπνέει καὶ νοηματοδοτεῖ ὅλη τὴ λατρεία, τῆς ὁποίας ὅλες οἱ ἐπιμέρους τελετουργικὲς πτυχές (τυπικὸ, ἄμφια, διάκοσμος, ψαλμοδία) δὲν ὑπάρχουν ὡς τελετουργικὲς πτυχές, ἀλλὰ ὡς «μέσα» πού ὀδηγοῦν στὴν αἰωνιότητα.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ τίθεται τὸ θεμελιακὸ ζήτημα τῆς σχέσεως τῆς Θ. Εὐχαριστίας μὲ τὰ ὑπόλοιπα Μυστήρια. Ἡ συνάφεια εἶναι γνωστὴ μὲ δεδομένο τὸν προϋπάρξαντα (κατὰ τὴ διάρκεια πολλῶν αἰώνων) σύνδεσμο Μυστηρίων καὶ ἁγιαστικῶν πράξεων μὲ τὴ Θ. Εὐχαριστία. Στὴ σημερινὴ λειτουργικὴ πράξη, ὅμως, ὁ σύνδεσμος αὐτὸς ἔχει διαρραγεῖ, μὲ ἀποτέλεσμα τὴ δημιουργία ἑνὸς πνεύματος «τελετουργικῆς αὐτονομίας» τῶν Μυστηρίων αὐτῶν. Ἄρκει, ἐπὶ παραδείγματι, νὰ ἀναλογιστοῦμε τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα πηγάζουν ἀπὸ τὴν αὐτόνομη τέλεση τοῦ Βαπτίσματος καὶ τοῦ Γάμου: οἱ ἀποδέκτες τους προσέρχονται στὴν τελεσιουργία τους χωρὶς νὰ τυγχάνει διερευνήσεως, ἐκ τῶν προτέρων, ἢ ἐκ μέρους τους ἀποδοχὴ ἢ μὴ τῆς Χάριτος τοῦ Θεοῦ.

Ἐὰν, ὅμως, τόσο τὸ Βάπτισμα, ὅσο καὶ ὁ Γάμος ἦσαν ἐντεταγμένα στὴ Θ. Εὐχαριστία, θὰ ὑπῆρχε –ἐκ τῶν πραγμάτων– ὁ τονισμὸς τῆς ἀλήθειας, ὅτι ἡ

58. ΣΜΕΜΑΝ Α., *Ἡ λειτουργικὴ ἀναγέννηση...*, σ. 20.

59. ΣΜΕΜΑΝ Α., «Εὐχαριστία καὶ Βασιλεία...», σ. 15.

συμμετοχὴ στὰ Μυστήρια αὐτὰ σημαίνει τὴ συμμετοχὴ στὸ Μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας. Γι' αὐτὸ ὀδηγηθήκαμε σὲ ψευδοδιλήμματα τοῦ τύπου «πολιτικός ἢ θρησκευτικός γάμος», ἐνῶ τὸ ἀληθινὸ δίλημμα εἶναι «πολιτικός γάμος ἢ συμμετοχὴ στὴν Ἐκκλησία (δηλαδή στὴ Θ. Εὐχαριστία)». Ἡ ἄρνηση, ἐπομένως, τοῦ ἀνθρώπου νὰ συμμετάσχει στὰ Μυστήρια τοῦ Βαπτίσματος καὶ τοῦ Γάμου δὲν ἀποτελεῖ ἄρνηση συμμετοχῆς σὲ μία «αὐτόνομη ἀγιαστικὴ πρόταση» τῆς Ἐκκλησίας. Ἐὰν ἡ τελεσιουργία τοῦ Μυστηρίου τῆς Ἱερωσύνης εἶχε ἀκολουθήσει τὴν πορεία τῶν ὑπολοίπων Μυστηρίων ὡς πρὸς τὴν ἀποκοπὴ τους ἀπὸ τὴ Θ. Εὐχαριστία, εἶναι ἀμφίβολο ἂν θὰ προκαλοῦσε στὶς ψυχὰς τόσο τοῦ χειροτονούμενου, ὅσο καὶ τοῦ λαοῦ, τὴν αἴσθησιν τῆς «εἰσόδου εἰς τὰ Ἅγια τῶν Ἁγίων».

Τὰ παραπάνω σημαίνουν ὅτι σήμερον ἔχουμε φθάσει σὲ μία εὐχαριστιακὴ θεολογία οὐσιαστικῶς ἀδιάφορη γιὰ τὴν παρουσία ἢ τὴ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ. Στὸ ἐκκλησιολογικῶς θανάσιμο αὐτὸ σημεῖο φθάσαμε μέσα ἀπὸ συγκυρίες τῆς ἱστορίας, τίς ὁποῖες ἴσως δὲν ἔχουμε ἀξιολογήσει ἐπαρκῶς⁶⁰. Ὁ καθοριστικὸς παράγοντας, πάντως, ποὺ δημιούργησε μία «ἐκκλησιολογικὴ ἀρρυθμία» καὶ ποὺ εὐθύνεται γιὰ τὴ συνεχιζόμενη ἀποκοπὴ τῶν Μυστηρίων ἀπὸ τὴ Θ. Εὐχαριστία εἶναι ἡ ἀραιὰ Θ. Μετάληψη τῶν πιστῶν. Τὰ στατιστικὰ δεδομένα ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ εἶναι ἀπογοητευτικά, ἂν καὶ τὰ τελευταῖα χρόνια ἐμφανίζονται ἐλπιδοφόρα μηνύματα.

Ἡ Θ. Μετάληψη εἶναι ἡ αὐταπόδεικτη ὀλοκλήρωση τοῦ εὐχαριστιακοῦ μυστηρίου. Ἡ εὐχαριστιακὴ αὐτὴ «ἀποχὴ» τῶν πιστῶν ὀδήγησε στὴ διαμόρφωση μιᾶς θεολογίας τῆς Εὐχαριστίας ὡς θυσίας, ἀνεξάρτητης ἀπὸ τὴν παρουσία ἢ τὴ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ⁶¹. Ἡ θεολογία αὐτὴ ὑπῆρξε πρωτόγνωρη γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ καταστροφικὴ στὴ λειτουργικὴ πράξη. Ὁ ἀντικυπὸς τῆς ἐκφράζεται μὲ τρόπο γλαφυρὸ ἀπὸ τὸν π. Ἀ. Σμέμαν, ὁ ὁποῖος σημειώνει: «Ὑπῆρξε μία συγκλονιστικὴ ἐμπειρία ὀρισμένων χριστιανῶν, οἱ ὁποῖοι διεπίστωσαν ξαφνικὰ ὅτι ὁ Χριστὸς πράγματι εἶπε λάβετε, φάγετε, τοῦτο ἐστὶ τὸ Σῶμά μου καὶ ὅμως δὲν τὸ ἔπαιρναν, δὲν τὸ ἔτρωγαν»⁶².

60. Βλ. ΦΙΛΙΑ Γ.Ν., *Ὁ τρόπος ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν στὴ λατρεία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ἀθήνα, Γρηγόρης, 1997, σσ. 47- 52.

61. ΜΟΝΑΧΟΥ ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ, *Ἡ εὐχαριστιακὴ συμμετοχὴ ἐν Ἀγίῳ Ὁρει*, Ἅγιον Ὄρος 1972, σ. 22, σημ. 16. ΣΜΕΜΑΝ Α., *Λειτουργικὴ ἀναγέννηση...*, σ. 84.

62. Στὸ ἴδιο, σ. 16.

Τὸ δράμα τῶν καιρῶν μας εἶναι ὅτι ἔχουμε συνείδηση καὶ τῶν προβλημάτων καὶ τῶν γενεσιουργῶν αἰτιῶν, χωρὶς ὅμως νὰ τολμοῦμε τὴ λύση τους. Ἡ διευθέτησή τους μπορεῖ νὰ πηγάζει μόνο μέσα ἀπὸ τὴ γνώση τῆς ἱστορίας, ἡ ὁποία διαφωτίζει κάποια βασικά ἐρωτήματα: μὲ ποιές προϋποθέσεις προσέρχονταν στὴ Θ. Μετάληψη οἱ πρῶτοι Χριστιανοί; Τί ἐσήμαινε γι' αὐτοὺς ἡ ἔννοια τοῦ «ἀξίως προσέρχεσθαι» στὰ Ἄχραντα Μυστήρια;

Ἄλλὰ κι ἂν ἐξετάσουμε τὶς μαρτυρίες ἀπὸ τὴ νεότερη ἐκκλησιαστικὴ μας ἱστορία, θὰ πρέπει νὰ διερωτηθοῦμε: πῶς ὁ προτεσταντικῆς χροιάς εὐσεβισμὸς ἐπέδρασε στὶς συνειδήσεις τῶν ὀρθοδόξων τοῦ 19ου καὶ 20οῦ αἰῶνα, ὥστε νὰ θεωρηθεῖ ὡς «παραδοσιακὴ» ἢ ἄραια Θ. Μετάληψη; Πῶς καὶ γιατί στὴ λειτουργικὴ πραγματικότητά τοῦ ἑλληνικοῦ ὀρθόδοξου χώρου ἐπεκράτησαν θέσεις καὶ ἀπόψεις περὶ «εἰδικῆς προετοιμασίας» γιὰ τὴ Θ. Μετάληψη, ἐνῶ παρόμοια φαινόμενα δὲν συναντῶνται στὶς ὑπόλοιπες ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες; Πῶς φθάσαμε σήμερα νὰ μὴν ἐνοχλούμαστε ὅταν ἡ Θ. Μετάληψη συνεχίζεται κατὰ τὴν ὥρα τοῦ εὐχαριστήριου ὕμνου «Εἶδομεν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν...», ἢ ὅταν μετατίθεται μετὰ τὴν ἀπόλυση τῆς Λειτουργίας; Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἀναγινώσκειται μυστικῶς ἡ εὐχαριστήρια εὐχή γιὰ τὴ Θ. Μετάληψη (*Εὐχαριστοῦμέν σοι Δέσποτα φιλόνηθροπε...*), ἡ ὁποία ἀφορᾷ σὲ κλῆρο καὶ λαὸ καὶ στὴν ὁποία ἀνακεφαλαιώνεται ὅλη ἡ οὐσία τοῦ Μυστηρίου; Εἶναι ὁ λαὸς ἀκατήχητος ἢ οἱ ποιμένες του ἀκατάριστοι, ὅταν ἐπιδιώκουν μὲν τὴν τελετουργικὴ λαμπρότητα γιὰ τὶς ἐκφωνήσεις τῶν εὐχῶν (δηλαδὴ τοὺς ἐπιλόγους τῶν εὐχῶν) καὶ δὲν ἐπιδιώκουν τὴν ἴδια λαμπρότητα κατὰ τὴν ὥρα τῆς Θ. Μετάληψης;

Τὰ παραπάνω ἐρωτήματα συνθέτουν τὴν ὄρατὴ πλευρὰ ἐνὸς ἀόρατου προβλήματος: «Ἐκκλησία» χωρὶς εὐχαριστιακὴ σύναξη δὲν μπορεῖ νὰ θεωρεῖται «Σῶμα Χριστοῦ». Ἀλλὰ καὶ δὲν νοεῖται εὐχαριστιακὴ σύναξη χωρὶς συμμετοχὴ –δηλαδὴ Θ. Μετάληψη– τοῦ λαοῦ (ἐφ' ὅσον οἱ ἱερεῖς μετέχουν αὐτονοήτως ὡς τελετουργοί): ὅταν δὲ αὐτὴ ἡ συμμετοχὴ σχετικοποιεῖται –μὲ κορύφωση τὴν ἄραια Θ. Μετάληψη– τότε εἶναι ἀδύνατο νὰ θεωρήσουμε ὅτι ἡ εὐχαριστιακὴ σύναξη λειτούργησε ὡς Ἐκκλησία. Ἡ Θ. Εὐχαριστία ἔχει, στὴν ἐποχὴ μας, ὅλη τὴν τελετουργικὴ λαμπρότητα, ἀλλὰ μόνη ἡ τελετουργία δὲν μπορεῖ νὰ ζωοποιήσῃ τὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα. Ἡ ἀπλοϊκοῦ χαρακτῆρα διαπίστωση ὅτι οἱ πιστοὶ προσέρχονται στὴ Θ. Λειτουργία –δηλαδὴ πηγαίνουν κάθε Κυριακὴ στὸ ναό– ἀλλὰ ὅτι ἡ πίστη τους ἀποδεικνύεται ἀνεπαρκῆς στὴν καθημερινὴ πράξη, ὥστε νὰ δικαιώσουν τὴ θέση τους ὡς μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, κρύβει ἓνα βαθύτατο ἐκκλησιολογικὸ προβληματισμό.

Γ) Ὁ διαχωρισμὸς τοῦ «κανόνα τῆς προσευχῆς» ἀπὸ τὸν «κανόνα τῆς πίστεως»

Στὴ διαπίστωση αὐτοῦ τοῦ διαχωρισμοῦ συνοψίζεται ὁ ἐκκλησιολογικὸς προβληματισμὸς ποὺ προαναφέρθηκε. Ὁ διαχωρισμὸς τῶν δύο «κανόνων» συντελεῖται στὶς ψυχῆς τῶν πιστῶν, ὅταν αὐτοὶ δὲν μποροῦν νὰ βιώσουν μέσα ἀπὸ τὴ Θ. Εὐχαριστία τὸ μυστήριο τῆς συσσωματώσεώς τους στὸ Χριστό. Ἡ Θ. Εὐχαριστία γίνεται τότε γι' αὐτοὺς μία τελετουργικὴ εὐκαιρία ἀτομικῆς προσευχῆς. Κατ' οὐσίαν, ἡ θέση αὐτὴ δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴ λατρευτικὴ ζωὴ τῶν διαφόρων θρησκειμάτων: οἱ πιστοὶ λατρεύουν τὴ θεότητα μὲ δοξολογίες καὶ μὲ διατύπωση αἰτημάτων. Δὲν ὑπάρχει καμία περίπτωση «πραγματικῆς» («οὐσιαστικῆς») ἐνώσεως μὲ τὴ λατρευόμενη θεότητα. Στὸν παγκόσμιο θρησκευτικὸ χάρτη, ἄλλωστε, ἐπικρατεῖ μία σαφῆς ἀποξένωση τοῦ θεοῦ ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινο.

Στὴν περίπτωση παρόμοιας μορφῆς λατρείας, ἡ ὅλη τελεσιουργία γίνεται αὐτοσκοπός, χωρὶς τὴν παραμικρὴ προέκταση στὴ ζωὴ τῶν λατρευόντων. Τὰ μέλη τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας στὴ σύγχρονη ἐποχὴ ἀνταποκρίνονται στὶς λατρευτικὲς τους ὑποχρεώσεις («κανόνας προσευχῆς»), ἀλλὰ ἡ σχέση τους αὐτὴ μὲ τὴ λατρεία δὲν συνεπάγεται αὐτομάτως τὴν ἰσχὺ τοῦ «κανόνα τῆς πίστεως». Στὴν πικρὴ αὐτὴ ἀλήθεια ἐστιάζονται οἱ αἰτίες τῶν σύγχρονων (πιθανόν καὶ παλαιότερων) φαινομένων, ὅταν τὰ μέλη μιᾶς ἐνορίας γειμίζουν τὸ ναὸ γιὰ τὴ Θ. Εὐχαριστία, ἀλλὰ μετὰ τὸ πέρας τῆς ἡ ὅλη βιοτὴ τους ἀποδεικνύει ἀνυπαρξία πίστεως καὶ αἰσθήσεως ὅτι ἀνήκουμε ὅλοι σ' ἓνα σῶμα. Ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ δὲν ὑφίσταται συν-μετοχὴ στὸ Κοινὸ Ποτήριο, ἐπομένως συσσωμάτωση μὲ τὸ Χριστό, λειτουργοῦμε ὅλοι ὡς «θρησκεία» (δηλαδὴ ὡς μεταφυσικὴ ἢ εὐσεβιστικὴ ἰδεολογία) κι ὄχι ὡς Ἐκκλησία, *ὑπὲρ ἧς Χριστὸς ἀπέθανεν*.

Τὸ πρόβλημα, δυστυχῶς, δὲν εἶναι ὅτι ὁ στόχος αὐτὸς παραμένει, ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἀνέφικτος: χειρότερο σύμπτωμα εἶναι ἡ θεώρηση αὐτοῦ ὡς ἐλάσσονος θέματος. Ὅσες φορὲς διατυπώνονται παρόμοιες σκέψεις, σχεδὸν ὅλοι –ἐντὸς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος– ἐμφανίζουν μία αἰτία ἐνοχλήσεως: ἄλλοι διότι μεταλαμβάνουν συχνὰ καὶ διότι θεωροῦν ἀπλὸ τὸ νὰ πείσουν καὶ τοὺς ὑπόλοιπους (εἶναι αὐτοί, οἱ ὁποῖοι πιστεύουν ὅτι ἡ συχνὴ Θ. Μετάληψη μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ μέσα ἀπὸ μία «κατευθυντήρια πνευματικὴ γραμμὴ»)· ἄλλοι διότι θεωροῦν ὅτι οἱ θρησκευτικὲς τους ἀναζητήσεις ἐξαντλοῦνται μέσα ἀπὸ τὴν ὅλη τελεσιουργία· ἄλλοι διότι θεωροῦν ὅτι οἱ διαδικασίες «προετοιμασίας» γιὰ τὴ Θ. Μετάληψη θὰ πρέπει νὰ ἐνεργοῦν μᾶλλον ἐπιβραδυντικῶς, παρὰ ἐπιταχυντικῶς.

Στό τελευταίο αυτό σημείο θα πρέπει να επιμείνουμε, διότι είναι σαφές ότι δεν πρέπει οι πιστοί «ἀναξίως νὰ ἐσθίουν καὶ νὰ πίνουν» (κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ ἀπ. Παύλου) τὸ Σῶμα καὶ τὸ Αἷμα τοῦ Κυρίου· ἀλλὰ οὔτε πρέπει ἡ διαδικασία τοῦ «ἀξίως προσέρχεσθαι» νὰ ἀποβεῖ αὐτοσκοπὸς καί, τελικῶς, ἐμπόδιο γιὰ τὴ Θ. Μετάληψη. Ὁ πιστὸς σήμερα πρέπει νὰ ἐνθαρρύνεται γιὰ τὴ συμμετοχὴ του στό «Ποτήριο τῆς ζωῆς». Δὲν μπορεῖ κάποιος νὰ μὴν προσέρχεται στὴ Θ. Μετάληψη ἀπὸ «τροφικὲς ἐνοχές»· ἀντιθέτως, θὰ πρέπει νὰ ὑποβάλλει σὲ ἔλεγχο τὴ συνείδησή του ὅταν προσέρχεται, χωρὶς νὰ φροντίζει τὴν ἐπιταγὴ τῆς Ἀκολουθίας τῆς Θ. Μεταλήψεως: *Πρῶτον καταλλάγηθι τοῖς σὲ λυποῦσι.*

Ἄλλὰ ποιὸς ἐνδιαφέρεται γιὰ «λεπτομέρειες»; Ὁ πιστὸς θεωρεῖται ἄξιος νὰ προσέλθει στό «Ποτήριο τῆς ζωῆς» ὅταν τηρηθοῦν κάποιες αὐστηρὲς νομικὲς διατάξεις. Ἡ νοοτροπία τοῦ ἐβραϊκοῦ Ταλμουδ ἐστιάζεται (ὅπως κατὰ τὸν πρῶτο αἰῶνα) στὸν ταλανισμό τῆς Ἐκκλησίας στό πλέον εὐαίσθητο σημείο της: τὴν εὐχαριστιακὴ συμμετοχὴ τῶν πιστῶν πού εἶναι ἡ συσσωμάτωση στὴν Ἐκκλησία.

Γι' αὐτὸ θεωροῦμε ὅτι ἐὰν ὑπάρξει –στὶς συνειδήσεις τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας– ταύτιση τῆς εὐχαριστιακῆς συμμετοχῆς μὲ τὴν Ἐκκλησία, τότε αὐτὸ θὰ ἀποτελέσει τὴν πηγὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτοσυνειδησίας τῶν πιστῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς λειτουργικῆς ἀναγεννήσεως στὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία. Μόνο τότε, δηλαδή, ὁ κάθε βαπτισμένος θὰ ἔχει συνείδηση τοῦ τί σημαίνει ἡ ιδιότητά του ὡς μέλους τῆς Ἐκκλησίας· ἀλλὰ καὶ μόνο τότε ἡ λατρεία στὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία θὰ μεταποίσει τὸ κέντρο βάρους ἀπὸ τὰ τελετουργικὰ σχήματα στὴν οὐσία τῶν τελουμένων: τὴ συσσωμάτωση μὲ τὸ Χριστὸ μέσα ἀπὸ τὴν εὐχαριστιακὴ συμμετοχὴ, ἐφ' ὅσον βεβαίως καὶ ἡ τελεσιουργία τῶν Μυστηρίων ἐπανέλθει στὴ Θ. Εὐχαριστία. Μόνο τότε θὰ μπορούμε νὰ ἀπαιτήσουμε ἀπὸ ἐκείνον πού τελεῖ πολιτικὸ γάμο ἢ πού ὀνοματοθετεῖ τὸ παιδί του στό δημαρχεῖο, τὴ συνείδηση τῆς εὐθύνης ὅτι δὲν ἀνήκει –μὲ τὴν πράξη του αὐτή– στό Σῶμα τῆς Χριστοῦ.

Τὸ Σῶμα τῆς Ἐκκλησίας δὲν θὰ πρέπει ν' ἀνεχθεῖ περισσότερο τὴ διάσταση τοῦ «κανόνα τῆς πίστεως» μὲ τὸν «κανόνα τῆς προσευχῆς», ν' ἀνεχθεῖ δηλαδή τὸ φαινόμενο βαπτισμένων πού προσέρχονται στὴ λατρεία, ἀλλὰ δὲν πιστεύουν, πού δὲν δέχονται μέσα στὴ λατρεία τὴν ἐνέργεια τῆς Ἀκτιστῆς Χάριτος τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ κτιστοῦ κόσμου. Ἄς συνειδητοποιηθεῖ, ἐπιτέλους, ὅτι ἡ πίστη στό Θεὸ δὲν εἶναι θρησκευτικὸ συναίσθημα. Δὲν ὑπάρχει ἐπιτακτικότερη ἀνάγκη στὴν ἐποχὴ μας, ἀπὸ τὴν ἐκκλησιολογικὴ θεώρηση τῆς Θ. Εὐχαρι-

στίας, ἀπὸ τὴ συνειδητοποίηση καὶ διακήρυξη ὅτι «μέλος τῆς Ἐκκλησίας» εἶναι αὐτός, ὁ ὁποῖος ἐνώνεται εὐχαριστιακῶς μὲ τὸ Χριστὸ καὶ ἐντάσσει μέσα σ' αὐτὴν τὴν εὐχαριστιακὴ ἐνότητα ὅλες τὶς πτυχές τῆς ζωῆς του: τὴν εἴσοδο στὴν Ἐκκλησία μὲ τὸ Ἅγιο Βάπτισμα, τὴ λήψη τῶν Χαρισμάτων τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μὲ τὸ Χρίσμα, τὴ συζυγία μὲ τὸ Γάμο, τὴν ψυχοσωματικὴ θεραπεία μὲ τὸ Εὐχέλαιο, τὴν ἀπόφαση γιὰ μία νέα πνευματικὴ ζωὴ μὲ τὴ Μετάνοια, τὴν ἐσωτερικὴ κάθαρση μὲ τὸν Ἁγιασμό, τὴν εὐλογία ποικίλων πτυχῶν τῆς ζωῆς του μέσα ἀπὸ τὶς Ἀκολουθίες καὶ εὐχές. Ὑπάρχει οὐσιαστικότερη ἐλπίδα γιὰ τὴν Ἐκκλησία στὴ χαρραγὴ τοῦ 21ου χριστιανικοῦ αἰῶνα;